“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 04, ISSUE 11, 2026. NOVEMBER
ResearchBib Impact Factor: 10/54/ 2025 ISSN 2992-8869

BOBUR G‘AZALLARIDA LA’L, DUR VA GAVHAR SO‘ZLARINING LINGVOMADANIY IFODASI

Xolboyeva Muxlisa Abdusattor qizi
Qo‘qon davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. *Maqolada Bobur g‘azallaridagi la’l, dur va gavhar so‘zlarining lug‘aviy ma’nolari va baytdagi vazifalari qiyoslanadi. La’l labni ataydi. Uning qizilligi, shirin so‘z bilan aloqasi yoki oshiq holatiga ta’siri yaqin kontekst orqali ochiladi. Dur tishni tasvirlashda husn belgisi bo‘lsa, durr-u gavhar birikmasi ko‘z yoshi va she’rning qadrini anglatadi. Saxovat ta’riflangan baytda esa la’l va dur tosh-u tufroq qatoriga qo‘yiladi. Shu misollar javohir nomlari yordamida go‘zallik, badiiy so‘z va saxovat turlicha baholanishini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar. *Bobur, g‘azal, la’l, dur, gavhar, ko‘chma ma’no, so‘z qadri, lingvokulturologiya.*

Аннотация. *В статье сопоставляются словарные значения и контекстуальные функции слов la’l, dur и gavhar в газелях Бабура. Слово la’l обозначает губы возлюбленной, а его связь с цветом, сладкой речью или состоянием влюблённого определяется контекстом. Жемчуг служит образом зубов, а сочетание durr-u gavhar передаёт ценность слёз и поэзии. В бейте о щедрости рубин и жемчуг сопоставляются с камнем и землёй. Анализ показывает, как названия драгоценностей участвуют в оценке красоты, поэтического слова и щедрости.*

Ключевые слова. *Бабур, газель, рубин, жемчуг, драгоценность, переносное значение, ценность слова, лингвокультурология.*

Abstract. *This article compares the lexical meanings and contextual functions of la’l, dur and gavhar in Babur’s ghazals. The ruby names the beloved’s lips, while its associations with colour, sweet speech or the lover’s state emerge from the surrounding words. The pearl represents teeth, and the pair durr-u gavhar expresses the value of tears and poetry. In a couplet praising generosity, rubies and pearls are likened to stones and dust. The analysis shows how the language of precious objects shapes evaluations of beauty, poetry and generosity.*

Keywords. *Babur, ghazal, ruby, pearl, jewel, figurative meaning, value of words, linguoculturology.*

Kirish

Dengiz va kon javohirning manbai. Bobur bir baytda ikkalasiga bitta savol bilan murojaat qiladi. Shoirning qon yoshi va she’riga teng keladigan *durr-u gavhar*ni qaysi dengiz-u kon bera oladi [1, 25-b.]? Bu savolda moddiy ashyoning qadri inson kechinmasi va badiiy so‘zga baho berish uchun xizmat qiladi. Boshqa baytda esa *la’l-u dur*ning o‘zi *tosh-u tufroq* bilan bir qatorga tushadi [1, 29-b.]. Bir o‘rinda qimmat mezoni bo‘lgan narsa boshqa o‘rinda saxovat qarshisida qadrini yo‘qotadi.

Javohir nomlari ma’shuqa qiyofasini tasvirlashda ham ishlatiladi. Labni *la’l*, tishni *dur* bilan atash javohirning ko‘rinishi va qimmatini eslatadi. Bu nomlar baytda nima uchun tanlanganini esa atrofidagi so‘zlar anglatadi. Lab *so‘zlab* va *shakarrez* bilan kelganda undan chiqadigan shirin so‘z e’tiborga olinadi. *Bag‘rim to‘la qon* bilan kelganida shu labning oshiqda uyg‘otgan dardi oldinga chiqadi. Shu sababli javohir nomining lingvomadaniy ma’nosini aniqlash uchun u nimani atayotgani va kimga yoki nimaga baho berayotgani alohida tekshirildi.

Tahlil materiali

Tayanch misollar 1994-yilgi “Devon”ning 24, 25, 29, 39, 42 va 48-betlaridan olindi [1]. Dur, ko‘z yoshi va she’r o‘rtasidagi aloqani aniqlashtirish uchun 2019-yilgi “Qaro zulfung firoqida” to‘plamidan ham misollar olindi [3, 4, 81-b.]. Misollar javohir nomlari turli gap qurilishida kelgan o‘rinlardan tanlandi. Ma’shuqa labi yoki tishi tasvirlangan baytlar bilan javohir yordamida she’r va saxovat baholangan baytlar qiyoslandi.

Berdak Yusuf *la’l*ni qizil qimmatbaho tosh va ma’shuqa labi ma’nolarida, *dur(r)*ni yirik marvarid hamda ko‘chma ma’noda sara narsa sifatida izohlaydi. *Gavhar* qimmatbaho ashyolarni birlashtiradigan kengroq nom sifatida qayd etiladi [2, “La’l”, “Dur(r)”, “Gavhar”]. Shu lug‘aviy farq materialni izohlashda muhim. *La’l* bilan *dur* muayyan ashyoni nomlaydi, *gavhar* esa ularning qimmatini umumlashtira oladi. Baytdagi ma’noni ajratishda egalik shakli, unga bog‘langan so‘z va kesim hisobga olindi.

M.Mirtojiyevning o‘xshashlik asosida ma’no ko‘chishiga doir tavsifi ushbu misollarning semantik tahliliga asos bo‘ldi [4, 94-b.]. Dissertatsiyada javohir nomlari predmet manbali metaforalar orasida qayd etilgan [5, 2.3-fasl, B ilova]. Mazkur maqola ularning baholash vazifasiga qaratilgan. Masalan, *la’l* bilan lab

orasidagi o‘xshashlikni ko‘rsatgach, shu labning *so‘zlab* yoki *darmon berur* bilan kelishi natijasida qanday ma’no hosil bo‘lganiga e’tibor berildi.

La’l va lab

So‘zlab ul la’li shakarxoni shakarrez etasen,
Ochib ul zulfi sumansoni dilovez etasen. [1, 42-b.]

Birinchi misrada *la’l*ni lab deb o‘qishga *so‘zlab* ravishdoshi asos bo‘ladi. So‘zlash harakati ma’shuqaning shu a’zosiga bog‘langan. *Shakarxon* va *shakarrez* shakllarining o‘zagida *shakar* takrorlanadi. Takror labdan chiqqan so‘zning shirinligini kuchaytiradi. La’lning qimmati shu o‘rinda labning husniga berilgan bahoni, shakar esa undan chiqqan nutqning ta’sirini anglatadi.

Ikkinchi misra ham ravishdosh va *etasen* kesimi bilan qurilgan. *So‘zlab* labni harakatga keltirsa, *ochib* zulfni namoyon qiladi. Har ikki misrada ma’shuqaning bir a’zosi harakat bilan birga tasvirlanadi. Shu parallel qurilishda *la’l* yorning shirin so‘z aytayotgan labini anglatadi. Ma’shuqa go‘zalligini ifodalovchi qimmat va ma’shuqa nutqiga berilgan ijobiy baho bir misrada tutashadi.

Necha la’lingdin mening bag‘rim to‘la qon qilg‘asen?
Xotirimni necha zulfungdek parishon qilg‘asen? [1, 48-b.]

Bu baytda *la’lingdin* chiqish kelishigida keladi. U oshiqning holatiga sabab bo‘lgan narsani ko‘rsatadi. *Bag‘rim to‘la qon* ifodasi la’lga xos qizil rang bilan ma’no jihatidan yaqinlashadi. Biroq qon bu yerda ichki iztirobning ham belgisidir. *Necha* so‘rog‘i va *qilg‘asen* shaklining takrori oshiqning shikoyatini kuchaytiradi. Rang jihatidan yaqin ikki narsa lirik baho jihatidan har xil o‘rinda turadi. *La’l* ma’shuqaning qadrli labi, qon esa oshiq chekayotgan azobdir.

42-betdagi baytda la’l nutqning shirinligini anglashga yordam berdi. 48-betda shu nom *bag‘rim to‘la qon* ifodasiga bog‘langan. Ikkala misolda ham *la’l* labni bildiradi. Birida shu labdan shirin so‘z chiqadi, ikkinchisida oshiq undan ozor ko‘radi. Javohir nomi qaysi ta’sirni anglatayotganini birikkan fe’llar ko‘rsatadi.

Mendin o‘zga xastalarg‘a la’lidin darmon berur,
Men berurmen jon-u ul umr o‘zg‘alarga jon berur. [1, 24-b.]

La’lidin darmon berur birikmasi labni ta’sir manbai sifatida ko‘rsatadi. *Mendin o‘zga xastalarg‘a* shakli shu ta’sir kimga nasib etishini aniqlashtiradi. Keyingi misrada *men berurmen* va *ul ... berur* shakllari harakatni ikki tomonga taqsimlaydi. Oshiq jon beradi, jonbaxsh ta’sir esa o‘zgalarga tegadi. La’lga berilgan ijobiy baho

shu yerda oshiqning shikoyatini tushunishga yordam beradi. Qadrli narsa borligi va undan kim bahramand bo‘lishi ikki alohida masala sifatida ifodalanadi.

Dur va tish

Yuzi xurshedi, tishi durridin ayru jismda
Qolmadi bir zarra yerkim, tishdin afgor etmadim. [1, 39-b.]

Tishi durridin birikmasida tish javohir nomi bilan birga keladi. Shu birikma yuzni quyosh bilan bog‘lagan *yuzi xurshedi*ga parallel turadi. Birinchi misraning oxiriga yaqin kelgan *ayru* ikki husn belgisini ayriliq holatiga bog‘laydi. Ikkinchi misrada *tishdin* shakli ayni a’zo nomini qaytaradi. Bu safar u *afgor etmadim* bilan birga kelib, azobning jismdagi izini tasvirlashga xizmat qiladi.

Baytning dastlabki qismida tishning dur bilan bog‘lanishi uning go‘zalligini bildiradi. Ikkinchi misrada esa tishlash oqibatida jismda jarohat qolishi tasvirlanadi. *Bir zarra yer* va *qolmadi* ifodalari shu jarohatning qamrovini oshirib ko‘rsatadi. Bir a’zo nomining qaytarilishi yorning husni bilan oshiqning holati orasida aloqa hosil qiladi. Qiyosni anglashda asosiy dalil *tish*ning *durr* bilan birikishi va keyingi misrada shu a’zo nomining boshqa vazifada qaytishidir.

Tishi durridin ayru qurilishida dur tanish bir qimmat mezoni sifatida jismoniy belgiga ko‘chirilgan. Bu o‘rinda tishning qadrini anglatgan o‘lchov 25-betdagi baytda yana o‘zgaradi. U yerda dur ko‘z yoshi va she’rning bahosini ifodalashga xizmat qiladi. Bir so‘zning turli vazifada kelishi, ayniqsa, uni qurshab turgan otlar va fe’llar qiyosida ko‘rinadi.

Qaro zulfung firoqida to‘plamidagi “Yoshim tishing duridin ayru bahri Ummondur” misrasi dur bilan tishning aloqasini boshqa tomondan ko‘rsatadi [3, 4-b.]. Tish *dur*ga, undan ayri qolgan oshiqning ko‘z yoshi esa katta dengizga tenglashtiriladi. *Ayru* so‘zi ikki tasvirni bir-biriga bog‘laydi. Ma’shuqaning durga qiyoslangan tishidan uzoqlik ko‘z yoshining ko‘pligi bilan ifodalanadi.

Bu misrani 25-betdagi *durr-u gavhar* savoli bilan solishtirganda, dengiz tasvirining vazifasi o‘zgargani ko‘rinadi. Bu yerda ko‘z yoshining o‘zi dengizga qiyoslangan. Keyingi baytda esa dengiz *kon* bilan birga kelib, javohir berishi mumkin bo‘lgan makonni anglatadi. Bir tasvir yoshning miqdorini, ikkinchisi ko‘z yoshi va she’rning qadrini anglashga xizmat qiladi. Dur bilan dengizning aloqasi har ikki o‘rinda tanish bo‘lsa-da, qiyos qilinayotgan narsa va belgi baytga qarab o‘zgaradi.

She’rning qadri

Qon yoshimni hajrida, she’rimni vasfida ko‘rung,
Kim, bu yanglig‘ durr-u gavhar qaysi bahr-u kon berur? [1, 25-b.]

Birinchi misrada *qon yoshimni* va *she’rimni* shakllari bitta *ko‘rung* fe’liga bog‘langan. *Hajrida* ko‘z yoshining sababini, *vasfida* she’rning nimaga bag‘ishlanganini anglatadi. Ikkinchi misradagi *bu yanglig‘* shu ikki narsaga qaytadi. So‘ng ular *durr-u gavhar* deb umumlashtiriladi. Dur va gavhar yonma-yon kelgani uchun baytning qimmat haqidagi ma’nosi ikkala nom orqali beriladi.

Bahr-u kon birikmasi ham ikki a’zodan tuzilgan. Dengiz va kon odatda dur hamda boshqa javohirlar topiladigan joylar sifatida tasavvur qilinadi. Misrada shu odatiy bog‘lanish *qaysi ... berur?* savoliga kiritilgan. Savol ko‘z yoshi va she’rni o‘quvchiga ko‘rsatib, ular bilan tenglashadigan javohirni tasavvur qilishni so‘raydi. So‘zning qadri shu tariqa odatiy qimmat o‘lchovi bilan solishtiriladi. *Qon yoshi* bilan *she’r*ning parallel berilishi kechinma va undan tug‘ilgan badiiy so‘zga bitta baytda baho berilishiga imkon yaratadi.

Berdak Yusuf lug‘atidagi Navoiy misolida ham *so‘z* va *durdona* qiyosi *jahon bahri* bilan birga keladi [2, “Durdona”]. Bu qiyos dur bilan so‘zning qadrini ifodalash mumtoz matnda tanish munosabat bo‘lganini ko‘rsatadi. Boburning mazkur baytida unga qon yoshi ham qo‘shilgan. Shoir so‘zning qiymatini aytar ekan, u yaralgan lirik vaziyatni ham eslatadi. Shu jihatdan *hajrida* va *vasfida* birliklari javohir nomlarining ayni baytdagi vazifasini aniqlaydi.

Boburo, she’ringga gar solsa quloq ul shohing,
Bo‘lg‘usidur so‘zunga qadr duri maknuncha. [3, 81-b.]

Bu baytda *qadr* so‘zi bevosita aytilgan. *Duri maknuncha* shaklidagi *-cha* so‘zning qadrini o‘lchaydigan etalonni belgilaydi. Qimmatli dur bilan qiyos birinchi misradagi *gar solsa quloq* shartiga bog‘langan. Shoir she’rining eshitilishini istaydi. Badiiy so‘zga e’tibor qaratilishi uning qadrlanishi bilan bitta qurilishda ifodalanadi.

25-betdagi misolda shoir *ko‘rung* deb murojaat qilgan va durr-u gavhar bilan tenglikni so‘roq orqali o‘rtaga qo‘ygan edi. Bu baytda *quloq solmoq* eshitish va e’tibor berish ma’nosini faollashtiradi. Birinchisida she’rning qadri ritorik savol, ikkinchisida shart va o‘lchov qiyosi orqali ifodalangan. Dur har ikki misolda tanish qimmat o‘lchovini olib kiradi, ammo qadrning qanday yuzaga chiqishini fe’l va gap qurilishi belgilaydi.

Ul shohing ifodasi bilan she’rni tinglashi kutilgan kishi ham aniq ajratiladi. Ushbu baytda u so‘zning qadriga ta’sir qiladigan tinglovchidir. 29-betdagi baytda

shohning boshqa xususiyati, uning saxovati, javohirga berilgan bahoni belgilaydi. Shu ikki o‘rin qimmatning nisbiyligini ko‘rsatadi. Birida dur tinglangan she’rga baho berish uchun olinadi, boshqasida la’l va dur saxovat bilan qiyoslanadi.

Saxovat oldida la’l va dur

Ne tong, qotinda agar bo‘lsa la’l-u dur tosh-u tufroq,
Ki, ma’dani karam-u jud-u bahri lutf-u saxodur. [1, 29-b.]

G‘azalning avvalida *shoh* tilga olinadi. *Qotinda* birikmasi la’l va durga uning huzurida qanday baho berilayotganini ko‘rsatadi [3, 20-b.]. *Ne tong* ifodasi bu bahoni tabiiy deb ko‘rsatadi. Odatda qimmat sanalgan *la’l-u dur* ushbu baytda *tosh-u tufroq* qatoriga qo‘yiladi. Nima uchun bunday bo‘lgani *ki* bilan boshlangan ikkinchi misrada tushuntiriladi.

Ma’dan va *bahr* bu gal moddiy boylikning kelib chiqishini ko‘rsatish bilan kifoyalanmaydi. Ular *karam-u jud* va *lutf-u saxo* bilan birikadi. O‘zida javohir saqlaydigan makon haqidagi tasavvur shu orqali saxovatni anglatishga ko‘chadi. Shohning fazilati ma’dan va bahrga nisbat berilganidan keyin oddiy la’l va dur uning oldida kichik qiymat kasb etadi. Baho *qotinda* so‘zi bilan muayyan vaziyatga bog‘langan.

25 va 29-betlardagi ikki bayt bir-biriga yaqin so‘zlardan foydalangan holda turli qiyos yaratadi. Birinchisida *bahr-u kon*dan chiqadigan javohir she’rning qadriga o‘lchov bo‘ladi. Ikkinchisida *ma’dan* va *bahr* saxovatni tasvirlaydi, javohirning moddiy qiymati esa shu fazilat qarshisida kamayadi. Har ikkala baytda madaniy xotiradagi qimmatbaho ashyo tushunchasi faol. Uning baholashdagi o‘rni qaysi narsaga qarata ishlatilganiga bog‘liq.

Javohirning o‘zi baholanayotgan o‘rinda gapning kimga nisbatan aytilgani muhim. *Qotinda* shohni, *agar bo‘lsa* esa qiyos hukmi qanday vaziyatga tegishli ekanini belgilaydi. Shoir tanish qiymat tartibini aynan shu saxovatni ulug‘lash uchun o‘zgartiradi. 25-betdagi savolda esa shu an’anaviy qiymat saqlanib, u badiiy so‘zning qadrini tushuntirishga xizmat qiladi.

Juft nomlarning ma’no aloqasi

Dur qatnashgan ikki juftlikni yonma-yon o‘qish javohir nomlarining gapdagi xizmatini aniqlashtiradi. *Durr-u gavhar*da muayyan javohir nomi keng ma’noli *gavhar*ga qo‘shilgan. Bu juftlik birinchi misradagi ikki narsa, ya’ni qon yoshi va she’rni bir baho doirasiga kiritadi. Ikkinchi juftlik *bahr-u kon* ularning odatiy manbasini eslatadi. *Qaysi* so‘rog‘i orqali ikki juftlik bitta savolga bo‘ysunadi. Savol

javohirning qayerdan olinishi haqidagi tanish tasavvurga tayanib, badiiy so‘zning qadri haqida o‘ylashga undaydi.

La’l-u dur juftligida esa ikki muayyan ashyo nomi birlashtirilgan. Uning qarshisidagi *tosh-u tufroq* oddiy narsalar qatoridir. Birinchi juftlik bilan ikkinchisi *agar bo‘lsa* orqali bog‘langani uchun ularning qiymati bitta vaziyatda tenglashtiriladi. Baho shohning saxovatiga nisbat berilgan. Demak, javohir nomining madaniy ma’nosini tiklashda faqat qaysi ashyo tilga olingani yetarli bo‘lmaydi. Ashyoning qadrini qaysi nom bilan juftlangani va gapda qanday munosabatga kirgani ochib beradi.

Xulosa

Tanlangan baytlarda *la’l* labni atab, uning husni yoki ta’sirini boshqa so‘zlar bilan birga ochadi. *So‘zlab* va *shakarrez* nutqning shirinligini, *bag‘rim to‘la qon* va *darmon berur* oshiq holatiga daxldor ma’nolarni yuzaga chiqaradi. *Dur* tish bilan birikkanda husn belgisi, *durr-u gavhar* shaklida esa ko‘z yoshi va she’rning qadrini anglatadigan vosita bo‘lib keladi.

Javohir nomlari beradigan baho bir xil yo‘nalishda ishlamaydi. *Duri maknuncha* so‘zning qadrini yuqori mezonda o‘lchaydi. *La’l-u dur*ning *tosh-u tufroq* bilan qiyoslanishi esa saxovat moddiy qimmatdan yuqori qo‘yilgan vaziyatni ko‘rsatadi. Shu farq javohir nomlarining lingvomadaniy mazmunini lug‘aviy ma’no, gap qurilishi va baholanayotgan narsa munosabatida tekshirish zarurligini asoslaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. Devon / nashrga tayyorlovchi va so‘zboshi muallifi A.Abdug‘afurov, mas’ul muharrir A.P.Qayumov. – Toshkent: Fan, 1994. – 144 b.

2. Yusuf B. Mumtoz adabiy asarlar lug‘ati / mas’ul muharrir Q.Ergashev. – Toshkent: Sharq, 2010. – 528 b. https://uzbekliterature.uz/sites/default/files/mumtoz_adabiy_asarlar_lugati.pdf

3. Zahiriddin Muhammad Bobur. Qaro zulfung firoqida. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2019. – 120 b. https://zakm.uz/media/books/Z._M._Bobur_Qaro_zulfung_firoqida.pdf

4. Mirtojiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi / mas’ul muharrir A.P.Hojiyev. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. – 288 b.

5. Xolboyeva M.A. Zahiriddin Muhammad Bobur devonidagi g‘azallarning lingvokulturologik tadqiqi. PhD dissertatsiyasi qo‘lyozmasi. – Qo‘qon, 2026. – 2.3-fasl, B ilova.

Research Science and Innovation House